

«Λυκόφως» του Μαξ Χορκχάιμερ

(αποσπάσματα)

Ο ανθρωπάκος και η φιλοσοφία της ελευθερίας

Η ελευθερία πρέπει να πραγματωθεί στον σοσιαλισμό. Όσο το παρόν σύστημα φέρει το όνομα «ελευθερία» και ελλαμβάνεται ως φιλελεύθερο, τόσο περισσότερο ασαφείς είναι συνήθως οι παραστάσεις σχετικά με την ελευθερία.

Κατά συνέπεια, ο καθένας που έχει τα μάτια του ανοικτά και λιγοστά χρήματα στο πορτοφόλι του εξοικειώνεται συχνά με αυτήν τη φιλοσοφική έννοια. Π.χ. ζητά από κάποιον γνωστό του να προσληφθεί στην επιχείρησή του. Αυτό δεν έχει απολύτως καμία σχέση με τη φιλοσοφία. Όμως, ο γνωστός συνοφρυώνεται και παραπέμπει στην αντικειμενική αδυνατότητα· η επιχείρηση πηγαίνει χάλια, πρέπει μάλιστα να απολύσει πολλούς εργαζόμενους. Ο αιτών δεν πρέπει να του κρατάει κακία, διότι δεν είναι στο χέρι του, η ελευθερία του δεν φθάνει τόσο μακριά.

Ο επιχειρηματίας εξαρτάται από νόμους, οι οποίοι δεν έχουν σχεδιασθεί με γνώση και βούληση ούτε από τον ίδιο ούτε από κάποιον άλλο, ούτε από μια δύναμη στην οποία οι άνθρωποι έχουν αναθέσει αυτή την εντολή· αφενός, οι μεγάλοι καπιταλιστές και πιθανώς αυτός ο ίδιος χρησιμοποιούν με επιδεξιότητα αυτούς τους νόμους, αφετέρου, η ύπαρξή τους γίνεται δεκτή ως γεγονός. Η οικονομική άνθηση ή ύφεση, ο πληθωρισμός, οι πόλεμοι, όπως επίσης οι απαραίτητες για τη δεδομένη κοινωνική κατάσταση ιδιότητες των ανθρώπων και των πραγμάτων, καθορίζονται διαμέσου τέτοιων νόμων, διαμέσου της ανώνυμης κοινωνικής πραγματικότητας, όπως η περιστροφή της γης [καθορίζεται] διαμέσου των νόμων της νεκρής φύσης. Κανένα μεμονωμένο άτομο δεν μπορεί να προκαλέσει κάποια αλλαγή.

Ο αστικός τρόπος σκέψης δέχεται αυτή την πραγματικότητα ως υπεράνθρωπη· φетиχοποιεί την κοινωνική διαδικασία. Μιλά για τη μοίρα και είτε την ονομάζει τυφλή είτε προσπαθεί να την ερμηνεύσει μυστικιστικά· παραπονιέται για την απουσία νοήματος του όλου ή παραδίδεται στις άγνωστες βουλές του Κυρίου. Στην πραγματικότητα, όμως, όλα τα φαινόμενα που γίνονται αντιληπτά ως τυχαία ή ερμηνεύονται μυστικιστικά εξαρτώνται από τους ανθρώπους και τη ρύθμιση της κοινωνικής τους ζωής. Ως εκ τούτου, αυτά μπορούν να αλλάξουν. Αν οι άνθρωποι συνειδητά έπαιρναν την κοινωνική διαδικασία της ζωής τους στα χέρια τους και αντικαθιστούσαν τον αγώνα των καπιταλιστικών επιχειρηματικών ομίλων με μια αταξική οικονομία που λειτουργεί βάσει σχεδίου, τότε, επίσης, οι επιδράσεις της παραγωγικής διαδικασίας πάνω στους ανθρώπους και τις σχέσεις τους θα μπορούσαν να εποπτευθούν και να ρυθμισθούν. Ότι σήμερα στις ιδιωτικές και επιχειρηματικές συναλλαγές των ατόμων φαίνεται ως φυσικό γεγονός αφορά τις αδιαφανείς επιπτώσεις της κοινωνικής συμβίωσης συνολικά, συνεπώς τα ανθρώπινα και όχι τα θεία προϊόντα.

Καθόσον αυτές οι επιδράσεις της κοινωνικής ζωής υπάρχουν ανεξέλεγκτα, άβουλα, ασυνείδητα, ως συνισταμένη πολλών ατομικών βουλήσεων που έχουν ασαφή εξάρτηση και δύναμη, ακόμα και η ελευθερία του ατόμου ελαττώνεται σε εξωφρενικά μεγαλύτερο βαθμό συγκριτικά με ό,τι θα ήταν αναγκαίο σύμφωνα με την κατάσταση των διαθέσιμων δυνάμεων. Όταν ο επιχειρηματίας που δέχθηκε την αίτηση για την πρόσληψη του γνωστού του απορρίπτει αυτή την επιθυμία, παραπέμποντας στις περιστάσεις που καθιστούν αδύνατη την εκπλήρωσή της, με αυτό τον τρόπο νομίζει ότι παραπέμπει σε κάτι εντελώς αντικειμενικό, τελείως ανεξάρτητο από αυτόν, στην πραγματικότητα όπως αυτή είναι καθ' εαυτήν. Αφού όλοι οι άλλοι, συμπεριλαμβανομένου του ανθρώπου που ζητά να προσληφθεί, βρίσκονται

στην ίδια κατάσταση, αφού όλοι αντιμετωπίζουν την πραγματικότητα, που οι ίδιοι δημιούργησαν στην κοινωνική τους δραστηριότητα, ως ξένη, σύμφωνα προς την οποία πρέπει να ευθυγραμμισθούν, υπάρχουν μεν πολλοί αυτουργοί αλλά κανένα συνειδητό και, επομένως, ελεύθερο υποκείμενο των κοινωνικών σχέσεων· οι άνθρωποι πρέπει να υποταχθούν στις καταστάσεις, τις οποίες οι ίδιοι διαρκώς δημιουργούν ως ένα ξένο, πανίσχυρο πράγμα.

Βεβαίως, οι γνωστικές ενέργειες δεν επαρκούν προκειμένου να αλλάξει αυτή η κατάσταση. Το λάθος δεν συνίσταται σε καμία περίπτωση στο γεγονός ότι οι άνθρωποι δεν γνωρίζουν το υποκείμενο, αλλά στο γεγονός ότι αυτό δεν υπάρχει. Είναι σημαντικό να συνδράμουμε ώστε να δημιουργηθεί αυτό το υποκείμενο που διαμορφώνει συνειδητά την κοινωνική ζωή· αυτό το ίδιο δεν είναι τίποτα άλλο παρά η σοσιαλιστική κοινωνία που ρυθμίζει το Είναι της και οργανώνεται ορθολογικά. Στην παρούσα κοινωνία υπάρχουν μεν μεμονωμένα υποκείμενα, των οποίων η ελευθερία περικόπεται κατά πολύ διαμέσου του ασύνειδου χαρακτήρα της δράσης τους, αλλά δεν υπάρχει καμία ουσία που δημιουργεί την πραγματικότητα, καμία συνειδητή αιτία. Καθώς η θρησκεία και η μεταφυσική υποστηρίζουν ότι υπάρχει μία τέτοια αιτία, προσπαθούν να εμποδίσουν τους ανθρώπους να τον δημιουργήσουν με τις δικές τους δυνάμεις.

Όπως είναι αυτονόητο, η παρούσα έλλειψη ελευθερίας δεν ισχύει για όλους με τον ίδιο τρόπο. Η συμφωνία του παραγόμενου [προϊόντος] με το συμφέρον του παραγωγού είναι μια στιγμή ελευθερίας. Όλοι οι εργαζόμενοι άνθρωποι, ακόμα και οι μη εργαζόμενοι, συμμετέχουν μεν στην παραγωγή της υπάρχουσας πραγματικότητας, αλλά ο βαθμός της προαναφερθείσας συμφωνίας είναι πάρα πολύ διαφορετικός. Εκείνοι στους οποίους υπάρχει η συμφωνία σε υψηλό βαθμό εμφανίζονται με ορισμένο τρόπο υπεύθυνοι για αυτήν· έχουν δικαιο, όταν μιλούν για τη «δική μας» πραγματικότητα σε πληθυντικό μεγαλοπρέπειας. Μολονότι δεν έχουν δημιουργήσει οι ίδιοι τον κόσμο, εντούτοις, δεν αποτινάσσεται η υποψία ότι θα είχαν διαμορφώσει τον κόσμο έτσι ακριβώς. Γι' αυτούς, είναι απολύτως ορθό ότι η δημιουργία και η διατήρηση της πραγματικότητας στην παρούσα κοινωνική μορφή συντελείται τυφλά· έχουν κάθε λόγο να καταφάσκουν το προϊόν αυτής της τυφλής διαδικασίας. Συνεπώς, ενισχύουν τους μύθους γύρω από την καταγωγή της. Όμως, για εκείνον τον ανθρωπάκο, ο οποίος ζητούσε να προσληφθεί και απορρίφθηκε διαμέσου της παραπομπής στις αντικειμενικές συνθήκες, είναι, αντιθέτως, εξαιρετικά σημαντικό να έρθει στο φως η καταγωγή αυτών των αντικειμενικών συνθηκών, έτσι ώστε να μην παραμείνουν τόσο δυσμενείς για τον ίδιο. Όχι μόνον η δική του ανελευθερία αλλά και η ανελευθερία των άλλων μετατρέπεται στη συμφορά του. Το δικό του συμφέρον ωθεί τον ανθρωπάκο στη μαρξιστική διασάφηση της έννοιας της ελευθερίας.

Συζήτηση για την επανάσταση

Ο γνήσιος αστός έχει την ικανότητα να παρατηρεί τα πάντα αντικειμενικά, στη μεταπολεμική Γερμανία μάλιστα, ακόμη και την επανάσταση. Μόλις ο αστός εισάγει αντικειμενικά την επανάσταση ή την πολιτική της προετοιμασία στη σφαίρα των σκέψεών του, η επανάσταση εμφανίζεται όπως οποιαδήποτε άλλη δραστηριότητα εντός της δεδομένης κοινωνικής πραγματικότητας και αξιολογείται αντιστοίχως. Καθόσον ο επιχειρηματίας στην καπιταλιστική παραγωγή δεν αναλογίζεται τόσο τη χρηστική αξία των προϊόντων του όσο τις αποτελεσματικές μεθόδους παραγωγής και πώλησης, κατά την αντικειμενική αξιολόγηση μιας κοινωνικής δραστηριότητας δεν ενδιαφέρεται τόσο για το περιεχόμενο όσο για την εκτέλεση. Ως εκ τούτου, στη Γερμανία το επαναστατικό κόμμα κατηγορείται περισσότερο για την κακή διεκπεραίωση παρά για τον στόχο, ο οποίος μετά

το τέλος του πολέμου συγκεντρώνει αραιετές πιθανότητες επιτυχίας· στιγματίζεται η ανικανότητα της ηγετών.

Βέβαια, αυτή η κατάσταση δεν καθορίζεται μόνον από τα προαναφερθέντα τυπικά στοιχεία της αστικής σκέψης αλλά επίσης από πολύ περισσότερο χειροπιαστές αιτίες. Όχι μόνο στον αριστερό αστικό χώρο αλλά στην ψυχή ευρύτερων αντεπαναστατικών στρωμάτων, τα οποία μετά την αποτυχημένη προλεταριακή δράση αποδοκιμάζουν την ηγεσία, ο ψυχολόγος θα διακρίνει το κρυφό αίσθημα της ενοχής, [δηλαδή] ότι κάποιος δεν συμμετείχε αυτός ο ίδιος, και τον ασυνείδητο θυμό, [δηλαδή] ότι δεν έγινε τίποτα. Επίσης, παίζει ρόλο η ανίερη, βαθιά ριζωμένη στην ευρωπαϊκή ζωή πίστη στην επιτυχία ως θεϊκή κρίση. Η επανάσταση είναι κακή, για όσο χρόνο δεν έχει νικήσει.

Τα ελαττώματα της επαναστατικής ηγεσίας μπορεί στην πραγματικότητα να είναι μια ατυχία. Μολονότι ο πολιτικός αγώνας ενάντια στην απανθρωπιά της παρούσας κατάστασης διεξάγεται με τον χειρότερο δυνατό τρόπο, [εντούτοις] αυτός είναι η μορφή που λαμβάνει η βούληση για μια καλύτερη τάξη πραγμάτων στην παρούσα ιστορική στιγμή, ενώ με αυτό τον τρόπο τον συλλαμβάνουν πολλές χιλιάδες καταπιεσμένων και βασανισμένων σε ολόκληρη τη γη. Οποιαδήποτε ανεπάρκεια των ηγετών δεν αναιρεί το γεγονός ότι αυτοί αποτελούν την κεφαλή αυτού του αγώνα. Όποιος συνδέεται άμεσα με ένα μαχητικό κόμμα μπορεί ενδεχομένως να επηρεάσει την πορεία του· επίσης, αυτός που αναμφισβήτητα έχει θεωρητική και αγωνιστική συγγένεια με αυτό το κόμμα μπορεί ενδεχομένως για κάποιο χρονικό διάστημα να ασκήσει γόνιμη κριτική στην ηγεσία από τα έξω.

Όμως, ένα προλεταριακό κόμμα δεν μπορεί να μετατραπεί σε αντικείμενο θεωρητικής κριτικής, διότι κάθε λάθος του είναι αποτέλεσμα του γεγονότος ότι το κόμμα δεν αποτράπηκε από τη διάπραξη λαθών διαμέσου της αποτελεσματικής συμμετοχής καλύτερων δυνάμεων. Αν ο θεωρητικός κριτικός μπορούσε να έχει ενισχύσει αυτές τις δυνάμεις διαμέσου της δικής του δραστηριότητας στο κόμμα, αυτό δεν μπορεί να κριθεί από τις εκ των υστέρων δηλώσεις του σχετικά με τις ενέργειες του κόμματος, διότι μένει αιωνίως αβέβαιο, αν η άποψη του πάνω στη δεδομένη κατάσταση θα είχε διαφωτίσει τις μάζες, αν οι αναγκαίες οργανωτικές ικανότητες είχαν συνδεθεί με τη θεωρητική υπεροχή του, εν συντομία, αν η πολιτική του εν γένει ήταν ή δεν ήταν δυνατή. Η πρόχειρη αντίρρηση είναι ότι οι ηγέτες έχουν στην κατοχή τους τα εξουσιαστικά μέσα του κόμματος, ότι ο μηχανισμός του κόμματος καταπνίγει τα μεμονωμένα άτομα και, κατά συνέπεια, κάθε απόπειρα των συνετών στερείται εκ των προτέρων προοπτικής. Μήπως η πολιτική βούληση σε κάθε στιγμή της ιστορίας δεν συνάντησε αντίστοιχα εμπόδια προκειμένου να επικρατήσει! Σήμερα τα εμπόδια μπορεί να στοιβάζονται ακριβώς μπροστά στον διανοούμενο· όμως, ποιος θα μπορούσε να αποδείξει με διαφορετικό τρόπο, συγκριτικά με αυτούς που ξεπερνούν πρακτικά τις υπάρχουσες ελλείψεις, ότι αυτά τα εμπόδια, λαμβάνοντας υπόψη όλες τις συσχετίσεις τους, δεν είναι αμελητέα; Η αστική κριτική στον προλεταριακό αγώνα είναι μια λογική αδυνατότητα.

Ο αστικός τρόπος σκέψης αρμόζει στο οικονομικό σύστημα, από το οποίο έχει γεννηθεί. Η ισχύς των κυρίαρχων μοτίβων σκέψης ακυρώνεται στο πολιτικό κίνημα, το οποίο πασχίζει να αντικαταστήσει την παρούσα κοινωνική μορφή με μια καλύτερη, διότι αυτή [η ισχύς] δεν υπόκειται στην εξουσία των οικονομικών νόμων του καπιταλισμού παρά μόνο με πολλαπλώς μεσολαβημένο και συγχευμένο τρόπο. Στον καπιταλισμό κάθε πρωτοβουλία που διεκπεραιώνεται ανεπαρκώς ρυθμίζεται αυτόματα. Η διαπίστωση ότι η [οικονομική] διεύθυνση είναι ανίκανη επαληθεύεται, καθώς η επιχείρηση χρεοκοπεί και η οικονομική λειτουργία της εκτελείται στο μέλλον από κάποια καλύτερη διεύθυνση. Συνεπώς, υπάρχει ένα αντικειμενικό μέτρο για την εκτέλεση των κοινωνικών δραστηριοτήτων, το οποίο δεν εξαρτάται από την κριτική. Το μέτρο στηρίζεται στην ακόλουθη διαπίστωση: όπου

χρησιμοποιείται εργασία στο καπιταλιστικό σύστημα, βρίσκονται άνθρωποι που η εργασία τους ανταποκρίνεται στον βαθμό ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων. Όπου παρατηρείται μια δυσλειτουργία, αποκαθίσταται αμέσως. Αυτή η αποκατάσταση, όμως, δεν ισχύει σε καμία περίπτωση για την προλεταριακή ηγεσία. Όσοι σκοτώνονται ή σακατεύονται αναπληρώνονται κακήν κακώς από τις σειρές των αγωνιζόμενων, διότι ο εχθρός ξέρει να πετυχαίνει όσους είναι επικίνδυνοι για αυτόν. Ο κόσμος στον οποίο μεγαλώνει η προλεταριακή ελίτ δεν είναι ακαδημίες αλλά αγώνες στις φάμπρικες και τα συνδικάτα, πειθαρχικές ποινές, βρώμικες αντιπαραθέσεις εντός και εκτός κομμάτων, φυλακίσεις και παρανομία. Γι' αυτό δεν συνωστίζονται οι φοιτητές όπως στις αίθουσες παραδόσεων και τα εργαστήρια της αστικής τάξης. Η επαναστατική καριέρα δεν διέρχεται μέσα από συμπόσια και τίτλους τιμής, ενδιαφέρουσες έρευνες και μισθούς καθηγητών αλλά μέσα από την αθλιότητα, τη ντροπή, την αχαριστία, τη φυλακή· οδηγείται στο άγνωστο που φωτίζεται μόνον από μια σχεδόν υπεράνθρωπη πίστη. Ως εκ τούτου, όσοι άνθρωποι είναι απλώς ταλαντούχοι ακολουθούν σπάνια την επαναστατική καριέρα.

Σημείωση:

Είναι πιθανόν ότι σε στιγμές όπως οι παρούσες η επαναστατική πίστη συνδυάζεται δύσκολα με τη μεγαλύτερη διορατικότητα για την πραγματικότητα· βέβαια, οι αναγκαιές ιδιότητες μιας ηγεσίας του προλεταριακού κόμματος θα μπορούσαν να βρεθούν τώρα ακριβώς σε ανθρώπους, οι οποίοι ακριβώς σύμφωνα με τον χαρακτήρα τους δεν είναι οι βέλτιστοι. Το «υψηλότερο επίπεδο» της αστικής κριτικής, το λεπτότερο ηθικό της συναίσθημα δεν κατάγονται από την απομάκρυνσή της από τον ενεργό πολιτικό αγώνα; Είλημμένη ως γενικό αξίωμα, αυτή η απομάκρυνση δεν θα ήταν η θανατική καταδίκη της ελευθερίας; Δικαιολογούνται οι άνθρωποι με «υψηλότερο επίπεδο» να καταδικάζουν τους ανθρώπους που αγωνίζονται ενεργά;

Ενδείξεις

Ο ηθικός χαρακτήρας των ανθρώπων μπορεί να γίνει γνωστός με βεβαιότητα διαμέσου απαντήσεων σε καθορισμένα ερωτήματα. Αυτά τα ερωτήματα είναι διαφορετικά για κάθε εποχή και κυρίως, επίσης, για κάθε κοινωνικό στρώμα. Σε καμία περίπτωση δεν αναφέρονται πάντα σε αντικείμενα της ίδιας τάξης μεγέθους. Στις πρώτες εκατονταετίες του δικού μας ημερολογίου το ερώτημα για τον χριστιανισμό μεταξύ των δημοσίων υπαλλήλων σε ορισμένα τμήματα της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας ήταν σαφώς ένα τέτοιο κλειδί, ενώ στη Γερμανία του 1917 το ερώτημα για την ποιότητα του ψωμιού από πατάτα. Εν έτει 1930 η στάση απέναντι στη Ρωσία ρίχνει φως στη νοστορπία των ανθρώπων. Η κατάσταση που επικρατεί εκεί είναι εξόχως προβληματική. Δεν έχω την πεποίθηση ότι γνωρίζω προς τα πού κατευθύνεται η χώρα· αναμφίβολα υπάρχει πολλή αθλιότητα. Όμως, όποιος μεταξύ των μορφωμένων δεν αντιλαμβάνεται τίποτα από την προσπάθεια [που γίνεται] στη Ρωσία και κομπάζει με ελαφριά καρδιά, όποιος σε αυτό το σημείο αποφεύγει να σκεφθεί την αναγκαιότητα, είναι ένας μίζερος σύντροφος, του οποίου η συναναστροφή δεν αποφέρει κανένα κέρδος. Όποιος έχει μάτια να βλέπει τη μάταιη αδικία του ιμπεριαλιστικού κόσμου, η οποία σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να εξηγηθεί διαμέσου της τεχνικής αδυναμίας, θα αντιληφθεί τα γεγονότα στη Ρωσία ως τη συνεχιζόμενη επώδυνη προσπάθεια να ξεπεραστεί αυτή η φοβερή κοινωνική αδικία ή, τουλάχιστον, θα ρωτήσει καρδιοχτυπώντας αν διαρκεί ακόμη αυτή η προσπάθεια. Αν τα φαινόμενα διέψευδαν την προσπάθεια, θα γαντζωνόταν στην ελπίδα, όπως ένας καρδιοπαθής στην αμφίβολη είδηση ότι τα μέσα για την καταπολέμηση της ασθένειάς του έχουν βρεθεί.

Όταν ο Καντ έλαβε τις πρώτες ειδήσεις για τη Γαλλική Επανάσταση, έπρεπε να αλλάξει εφεξής τον συνηθισμένο του περίπατο. Επίσης, οι φιλόσοφοι του παρόντος διαισθάνονται την έλευση μιας καινούργιας εποχής, όχι όμως για την ανθρωπότητα αλλά για το απαίσιο βασίλειο φαντασμάτων της μεταφυσικής τους.

Σοσιαλισμός και μνησικακία

Η αποδοκιμασία των κινήτρων που ωθούν στην πραγμάτωση της ελευθερίας και της δικαιοσύνης, όπως η σύγχυση και η αποθάρρυνση των ανθρώπων που καθορίζονται από αυτά τα κίνητρα, έχει τρομερή επιτυχία!

Στις συζητήσεις για τη δυνατότητα του σοσιαλισμού μπορεί κάποιος να ακούσει συχνά τον ενημερωμένο αντίπαλο να λέει ότι ο ενθουσιασμένος με τον σοσιαλισμό συνομιλητής του πρέπει πρώτα να μελετήσει την πραγματικότητα. Θα αντιληφθεί τότε ότι στον σοσιαλισμό ακόμη και για τον εργάτη τα πράγματα δεν θα ήταν καλύτερα από σήμερα. Προφανώς, για τον πολιτισμένο εργάτη – τουλάχιστον αυτής της γενιάς – τα πράγματα θα γίνουν κατά πολύ χειρότερα από σήμερα, μπορεί καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του να τρώει φασόλια. Ο υπεροπτικός αντίπαλος ίσως διασαφηνίσει τη γνώμη του διαμέσου του αισχρού αστείου του βαρόνου Rothschild, ο οποίος χάρισε σε έναν σοσιαλιστή ένα τάλαρο και εξήγησε: «Να είστε ικανοποιημένος τώρα, αυτό είναι πολύ περισσότερο από ό,τι σας αναλογεί κατά κεφαλήν στη συνολική ανακατανομή».

Αν ο νεαρός συνομιλητής έχει μαθητεύσει στον μαρξισμό, θα εξηγήσει ότι οι σοσιαλιστές δεν πασχίζουν για την ανακατανομή αλλά για την κοινωνικοποίηση και την αναδιάρθρωση της οικονομίας. Ενδεχομένως, θα δώσει μια θεωρητική διάλεξη. Όμως, μπορεί να ισχυρισθεί ότι με την ανακατανομή κυριαρχεί τουλάχιστον δικαιοσύνη. Σε αυτή την περίπτωση είναι χαμένος· διότι τώρα έχει αποκαλύψει το χυδαίο του φρόνημα, τη γεμάτη με μνησικακία σκέψη του. Σύμφωνα με αυτόν, στην πρώτη γραμμή δεν βρίσκεται καθόλου η υλική βελτίωση· όσοι σήμερα ζουν υποφερτά πρέπει απλώς να μην έχουν περισσότερα από τον ίδιο. Πίσω από τα επιχειρήματά του κρύβεται απλώς το μίσος. Κάποιος μπορεί να τρώει ευχαρίστως φασόλια σε όλη του τη ζωή, αρκεί μόνον ο άλλος να μην τρώει μπριζόλα! Ο νεαρός σοσιαλιστής θα σιωπήσει αμήχανα μπροστά σε αυτήν τη μομφή και ίσως υπερασπίσει τον εαυτό του απέναντι σε αυτήν. Βρίσκεται σε σύγχυση. Δεν μπορεί να αντιμετωπίσει την καθολική αποδοκιμασία της βούλησης για ελευθερία και δικαιοσύνη, στην οποία αποδίδεται ο τίτλος της μνησικακίας.

Όμως, η ακίνδυνη μπριζόλα, την οποία φθονεί αυτό το απαγορευμένο φρόνημα, είναι το σύμβολο της εξουσίας πάνω στους ανθρώπους, της αυτοτέλειας που στηρίζεται στην πλάτη της αθλιότητας. Ο κίνδυνος, τα βάσανα, ο καταναγκασμός, οι ελλείψεις, η αβεβαιότητα, η συγκέντρωση αυτών των αρνητικών στιγμών της ζωής στην εκμεταλλευόμενη τάξη καθορίζονται σήμερα διαμέσου της συγκέντρωσης των θετικών στιγμών στον εξωφρενικά μικρό αριθμό των ελεύθερων. Στα σχολικά βιβλία η αστική τάξη διηγείται τον ιδεαλισμό των ηρώων, οι οποίοι προτιμούν να πεθάνουν παρά να υποδουλωθούν· απέναντι στον σοσιαλισμό, όμως, η αστική τάξη είναι αρχικόντως υλιστική ώστε να αντικρούσει την ορμή για την αποτίναξη του ζυγού, για την κατάλυση της ανισότητας, παραπέμποντας στη φαινομενική αναλήθεια των υλικών βελτιώσεων. Η αγάπη για την ελευθερία καλλιεργείται μόνο στην ψευδή μορφή του εθνικιστικού σωβινισμού. Η συνθήκη των Βερσαλλιών προκαλεί πραγματικά περιττή αθλιότητα· όμως, στη Γερμανία κατηγορείται με σφοδρότητα από αυτούς που διατηρούν αμείλικτα την καπιταλιστική ιδιοκτησιακή τάξη πραγμάτων, η οποία καθιστά δυνατή τη συνθήκη των Βερσαλλιών. Αυτή η τάξη πραγμάτων, στην οποία καταδικάζονται τα παιδιά του προλεταριάτου σε λιμό και τα μέλη του διοικητικού

συμβουλίου των ανώνυμων εταιρειών σε λουκούλλεια γεύματα, γεννά στην πράξη τη μνησικαχία.

Πρόοδος

Ο κατασκευαστής πυρομαχιών, ο πολιτικός του και ο στρατηγός του εξηγούν: «Όσο υφίσταται ο κόσμος, θα υπάρχουν πάντα πόλεμοι· δεν υπάρχει καμία πρόοδος». Ως εκ τούτου, κατά πρώτον, η ευχή είναι ο πατέρας της σκέψης· κατά τα άλλα, αυτή η πεποίθηση πρέπει επίσης να αφομοιωθεί από τις μάζες. Αυτό είναι πολύ κατανοητό – τρόπον τινά, φανερό, ειλικρινής αποβλάκωση. Οι λογοτεχνικοί υπηρέτες των κυρίαρχων έχουν επιπρόσθετα την ξεδιαντροπιά να θέτουν – με ύφος αμερόληπτων ανθρώπων που γνωρίζουν όλες τις θεωρητικές δυσκολίες – το ερώτημα: «Τι σημαίνει πρόοδος; Το μέγεθος της προόδου μπορεί μόνον να προσεγγίζει την πραγμάτωση κάποιας μεμονωμένης και σχετικά τυχαίας αξίας. Εφόσον εξετάζουμε τη συνολική ιστορία υπό μια τέτοια οπτική γωνία, απολυτοποιούμε κάτι σχετικό, υποστασιοποιούμε κάτι υποκειμενικό, εν συντομία, εισάγουμε τον περιορισμό και τη μονομέρεια στην επιστήμη». Εξαιτίας της οργής τους απέναντι στον σοσιαλιστικό αγώνα για έναν καλύτερο κόσμο, ο οποίος αντλεί την ελπίδα του από τα αποτελέσματα των προηγούμενων αγώνων, πρωτίστως από τις επαναστάσεις των τελευταίων αιώνων, δημιουργούν την αποκαλούμενη φιλοσοφία της ιστορίας τους. Σάμπως δεν θα ήταν σαφές ποια πρόοδος εννοείται από τους σοσιαλιστές και καταπολεμείται θεωρητικά και πρακτικά από την αντίδραση: η βελτίωση της υλικής ύπαρξης διαμέσου μιας περισσότερο σκόπιμης διαμόρφωσης των ανθρώπινων σχέσεων! Για την πλειονότητα των ανθρώπων, είτε γνωρίζουν είτε δεν γνωρίζουν τα παραπάνω, αυτή η βελτίωση σε καμία περίπτωση δεν σημαίνει απλώς την πραγμάτωση μιας σχετικά τυχαίας αξίας αλλά το σπουδαιότερο στον κόσμο. Μπορεί η ιστορία υπό αυτή την άποψη να ακινητοποιείται ή να οπισθοδρομεί για μεγάλα διαστήματα, μπορεί η συγκάλυψη αυτού του γεγονότος τα τελευταία εκατό χρόνια να χρησιμοποιήθηκε συχνά ως μέσο εξαπάτησης των μαζών, εντούτοις ο λόγος περί της προόδου είναι ξεκάθαρος και δικαιολογημένος. Η πεποίθηση ότι η πρόοδος ολοκληρώνεται υπό την κυριαρχία των κυρίαρχων ήταν για πολύ καιρό ένα ψέμα στο στόμα των τελευταίων, από το οποίο απομακρύνονται σήμερα οι ίδιοι οι λογοτέχνες τους· ως εκ τούτου, είναι φανερό ότι αυτοί θα μπορούσαν να εγγκαταλείψουν την έννοια της προόδου προκειμένου να διατηρήσουν την κυριαρχία, διότι όπως ακριβώς οι άλλες αστικές ψευδαισθήσεις, όπως η ελευθερία και η ισότητα, αυτή δεν ενεργεί σήμερα, δυνάμει της ιστορικής διαλεκτικής, ως ιδεολογική υπεράσπιση αλλά ως κριτική στις υπάρχουσες καταστάσεις και ως προτροπή για την αλλαγή τους.

Εξάλλου, αυτή η πρόοδος υπό υλιστική έννοια, συνεπώς μια σοσιαλιστική αναδιοργάνωση της κοινωνίας, δεν καθορίζει στην παρούσα στιγμή μόνον τον επόμενο και άμεσα επιδιωκόμενο σκοπό μιας καλύτερης τροφοδοσίας της ανθρωπότητας με τα αναγκαία, αλλά επίσης την πραγμάτωση όλων των αποκαλούμενων πολιτιστικών ή ιδεατών αξιών. Στην πραγματικότητα είναι ορθό ότι η κοινωνική πρόοδος δεν *πρέπει* [είναι αναγκαίο] να λάβει χώρα· ότι αυτή δεν *μπορεί* να λάβει χώρα είναι ένα χοντροκομμένο ψέμα· όμως, ότι θα ήταν μονόπλευρο να μετρήσουμε την ιστορία της ανθρωπότητας με την ακόλουθη κλίμακα, σε ποιο βαθμό η ανθρωπότητα εξασφαλίζει μια υποφερτή ύπαρξη στα μέλη της, είναι πραγματικά απλώς φιλοσοφική κενολογία.

Σημείωση:

Η κοινωνική πρόοδος είναι κάθε φορά ένα ιστορικό καθήκον, αλλά δεν είναι μια μυστική αναγκαιότητα. Ότι ο μαρξισμός εξηγεί τη θεωρία της κοινωνίας ως τη θεωρία της πραγματικότητας είναι πολύ κατανοητό. Οι μάζες, οι οποίες υποφέρουν κάτω από την

απαρχαιωμένη μορφή της κοινωνίας και περιμένουν τα πάντα από την ορθολογική τους οργάνωση, δεν αντιλαμβάνονται πλήρως ότι η εξαχρείωσή τους, από την οπτική γωνία της αιωνιότητας, είναι ένα γεγονός μεταξύ πολλών άλλων και ότι η θεώρηση του κόσμου από αυτή την οπτική γωνία είναι ακριβώς μόνον μία οπτική γωνία. Όπως ο μεμονωμένος άνθρωπος θεωρεί ότι ο κόσμος περιστρέφεται γύρω από αυτόν, ότι ο θάνατός του συμπίπτει με την κατάρρευση του κόσμου, έτσι οι μάζες θεωρούν ότι η εκμετάλλευση και η εξαχρείωσή τους είναι η κατ' εξοχήν εξαχρείωση και ότι η ιστορία περιστρέφεται γύρω από τη βελτίωση της ύπαρξής τους. Όμως, η ιστορία δεν πρέπει [είναι αναγκαίο] να πάρει αυτή την κατεύθυνση, ειτός αν εξαναγκασθεί.

Ο ιδεαλισμός του επαναστάτη

Η άποψη ότι ο μαρξισμός προπαγανδίζει απλώς την ικανοποίηση της πείνας, της δίψας και των σεξουαλικών ορμών του ατόμου δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να αντικρουστεί διαμέσου του ισχυρισμού ότι ο μαρξισμός είναι πολύ περισσότερο λεπτός, ευγενής, βαθύς και εσωτερικός. Διότι η εξέγερση, η αλληλεγγύη, η αυταπάρνηση είναι εξίσου «υλιστικές» όπως η πείνα· ο αγώνας για τη βελτίωση της μοίρας της ανθρωπότητας εμπεριέχει εγωισμό και αλτρουισμό, πείνα και αγάπη ως φυσικά μέλη αιτιακών αλυσίδων. Φυσικά, η υλιστική θεωρία δεν έχει κανέναν λογικό αποδεικτικό λόγο για την αυταπάρνηση της ζωής. Δεν επιβάλλει τον ηρωισμό ούτε με τη Βίβλο ούτε με τον βούρδουλα, δεν αντικαθιστά την αλληλεγγύη και τη γνώση της αναγκαιότητας της επανάστασης με καμία «πρακτική φιλοσοφία», με καμία θεμελίωση της θυσίας. Πολύ περισσότερο, αυτή είναι το αντίθετο κάθε τέτοιας «ιδεαλιστικής» ηθικότητας. Απελευθερώνει από ψευδαισθήσεις, αποκαλύπτει την πραγματικότητα και εξηγεί τα συμβάντα. Δεν διαθέτει λογικούς αποδεικτικούς λόγους για «υψηλότερες» αξίες· επίσης, όμως, δεν διαθέτει σίγουρα κανέναν αντίλογο απέναντι στην παραδοχή ότι κάποιος συνδράμει με κίνδυνο της ζωής του ώστε να πραγματοποιούν οι «κατώτερες» αξίες, τουτέστιν μια υλική υποφερτή ύπαρξη για όλους. Ο «ιδεαλισμός» εκκινεί από το σημείο στο οποίο αυτή η συμπεριφορά δεν ικανοποιείται με μια φυσιολογική εξήγηση του εαυτού της, αλλά αρπάζεται από το δεκανίκι «αντικειμενικών» αξιών, «απόλυτων» καθηκόντων ή οποιασδήποτε ιδεατής εξασφάλισης και «καθαγιασμού»· συνεπώς, εκκινεί από το σημείο στο οποίο η ανατροπή της κοινωνίας εξαρτάται από τη μεταφυσική – αντί από τους ανθρώπους.

Μεταστροφή της σκέψης

Μεταξύ των μαρξιστών θεωρητικών, η ομολογία των ηθικών κινήτρων – προπαντός του συμπάσχειν, το οποίο μάλιστα ενεργεί ως μυστικό ελατήριο της σκέψης και της δράσης τους – αποδοκιμάζεται, όχι μόνον εξαιτίας της ντροπής [που προκαλεί], αλλά επίσης διότι έχουν αποκομίσει την εμπειρία ότι αυτή η διακήρυξη αντικαθιστά συνήθως την πράξη. Συνειδητά ή μη υποθέτουν ότι η ηθική παρόρμηση επιδρά είτε στην πραγματική δράση είτε στα λόγια. Γι' αυτό είναι τόσο δύσπιστοι απέναντι στα τελευταία.

Έτσι, όμως, οδηγούνται σε έναν παρόμοιο κίνδυνο όπως κατά τη διαπίστωσή τους ότι η πραγματικότητα περιστρέφεται αποκλειστικά γύρω από τα υλικά αγαθά. Απέναντι στην εμφανική παρατήρηση ότι υπάρχουν επίσης άλλες ανάγκες και άλλες ποιότητες πέρα από την πείνα και την εξουσία, στρέφουν την προσοχή στην πεζή πραγματικότητα, στην οποία όλα περιστρέφονται γύρω από την ικανοποίηση των πιο πρωτόγονων αναγκών· τείνουν να μετατρέψουν την πικρία αυτής της διαπίστωσης σε μια απολογία. Ο ισχυρισμός ότι στην παρούσα πραγματικότητα το ιδεατό είναι μόνο μια ιδεολογική συγκάλυψη μιας κακής

υλικής πράξης μεταστρέφεται εύκολα στη σύμφωνη με την πραγματικότητα ορθοφροσύνη ορισμένων δημοσιογράφων και ρεπόρτερ: «Αφήστε μας ήσυχους με την κουλτούρα, ξέρουμε ότι είναι μια απάτη». Είναι πλήρως ικανοποιημένοι και συμφιλιωμένοι με αυτή την κατάσταση.

Σκεπτικισμός και ηθική

Από τους οικονομικούς νόμους που αποκάλυψε ο Μαρξ δεν «ακολουθεί» ο σοσιαλισμός. Βέβαια, υπάρχουν αριετές επιστημονικές προβλέψεις, οι οποίες χαρακτηρίζονται από ύψιστη αληθοφάνεια, π.χ. ότι αύριο θα ανατείλει ο ήλιος. Αυτές είναι το αποτέλεσμα ενός τεράστιου εμπειρικού υλικού. Όμως, ποιος θα πιστέψει ότι έτσι έχουν τα πράγματα αναφορικά με την πρόβλεψη του σοσιαλισμού;

Ο σοσιαλισμός είναι μια καλύτερη, περισσότερο σκόπιμη κοινωνική μορφή, της οποίας τα στοιχεία υπάρχουν με ορισμένο τρόπο στον καπιταλισμό. Στον καπιταλισμό υπάρχουν «τάσεις», οι οποίες συντελούν στην αλλαγή του συστήματος. Το εμπειρικό υλικό, πάνω στο οποίο στηριζόμαστε για να υποθέσουμε ότι οι τάσεις θα επικρατήσουν πραγματικά, είναι πολύ πενιχρό. Διατρέχουμε ύψιστο κίνδυνο, καθώς ριψοκινδυνεύουμε να διασχίσουμε την άβυσσο πάνω σε γέφυρες, των οποίων οι αρχές κατασκευής δεν θα μπορούσαν να θεμελιωθούν σε ακριβέστερες εμπειρίες παρά στην [ίδια την] έλευση του σοσιαλισμού. –

Παρά την ορθότητά της, αυτή η συνολική εξέταση προσβλέπει ασφαλώς τόσο στην επιδομιμασία όλων των ευμενών αστών φίλων του σοσιαλισμού όσο και στην ανοχή των εχθρών του. Κάποιος μπορεί να πρεσβεύει τον Μαρξ, όταν διακρίνεται από τον αναγκαιό βαθμό σκεπτικισμού. Όμως, η ευμένεια και η ανοχή εξαφανίζονται αμέσως, όταν συμπληρώσουμε την εικόνα της γέφυρας. Αν το συντριπτικά μεγαλύτερο μέρος της αδικίας, της ατροφίας των ανθρώπινων ταλέντων, της ψευδολογίας, της άσκοπης ταπείνωσης, εν συντομία, των περιττών υλικών και πνευματικών οδυνών πρόκειται να εξαφανισθούν ή όχι· με άλλα λόγια, αν κάποιος πρέπει να παλέψει για τον σοσιαλισμό· όλα εξαρτώνται από την παράτολμη ενέργεια να φθάσουμε στο άλλο άκρο της γέφυρας. Η σκεπτικιστικά περιοριστική αναγνώριση της μαρξικής θεωρίας, η ευσεβής κατάταξή της στην ιστορία της φιλοσοφίας αντιμετωπίζεται με ευχαρίστηση από την αστική τάξη· το συμπλήρωμα αυτής της θεωρητικής πραγμάτευσης είναι ο πρακτικός προσανατολισμός μέσα στο υπάρχον. Η διαπίστωση ότι από την μαρξιστική θεωρία του σοσιαλισμού δεν «ακολουθεί» τίποτα, μολονότι αυτός καθ' εαυτόν θα έπρεπε να είναι επιθυμητός, παράγει, χωρίς περαιτέρω προσθήκη, την επιστημονική και ηθική θεμελίωση του καπιταλισμού. Αυτή [η διαπίστωση] εμφανίζεται ως έκφραση του κοινωνικού σκεπτικισμού.

Στην πραγματικότητα, όμως, από τη διασάφηση ότι ο Μαρξ και ο Ένγκελς δεν έχουν «αποδείξει» τον σοσιαλισμό δεν ακολουθεί καμία απαισιοδοξία αλλά η ομολογία της πράξης, την οποία χρειάζεται η θεωρία. Ο Μαρξ έχει αποκαλύψει τον νόμο της κυρίαρχης απάνθρωπης τάξης πραγμάτων και έχει δείξει τον μοχλό, τον οποίο πρέπει να θέσουμε σε κίνηση προκειμένου να δημιουργηθεί μια περισσότερη ανθρώπινη τάξη πραγμάτων.

Ό,τι για τον αστό διανοούμενο είναι μια μετάβαση από το ένα μέρος του συστήματος σε κάποιο άλλο, ένα «πρόβλημα» ανάμεσα στα άλλα, ένα θέμα αναφορικά προς το οποίο αυτά τα προβλήματα στην καλύτερη περίπτωση «διορθώνονται» διαμέσου μερικών επεξηγηματικών σελίδων σε ένα διδακτικό εγχειρίδιο – ήτοι η απάντηση στην ερώτηση, αν η ταξική κοινωνία διαιώνεται ή αν καταλήγει να αντικατασταθεί από τον σοσιαλισμό, έχει αποφασιστική σημασία για την πρόοδο της ανθρωπότητας ή την πτώση της στη βαρβαρότητα. Ο τρόπος που διάκειται κάποιος απέναντι στην προηγούμενη ερώτηση δεν

προσδιορίζει απλώς τη σχέση της ζωής του προς τη ζωή της ανθρωπότητας αλλά επίσης τον βαθμό της ηθικότητάς του. Ένα φιλοσοφικό σύστημα, μια ηθική, μια διδασκαλία περί ηθικότητας, η οποία [απλώς και μόνο] «τακτοποιεί» τις απαρχαιωμένες σχέσεις ιδιοκτησίας που εμποδίζουν την πρόοδο, την ύπαρξη της ταξικής κοινωνίας και το καθήκον της υπέρβασής της, αντί η ίδια να ταυτίζεται με αυτό το καθήκον είναι το αντίθετο της ηθικότητας, διότι η μορφή που [η ηθικότητα] έχει προσλάβει στο παρόν είναι η πραγμάτωση του σοσιαλισμού. Διαμέσου της σκεπτικιστικής πραγμάτευσης του σοσιαλισμού οι διανοούμενοι χρησιμοποιούν την κυρίαρχη κοινωνική τάξη πραγμάτων. Οι καθηγητές και οι συγγραφείς, οι οποίοι στον κατεστημένο κόσμο απολαμβάνουν υποστήριξη, αναγνώριση και τιμές, συμφωνούν σίγουρα με την «ηθική» αποδοκιμασία μιας εγκληματικής κλοπής. Παρατηρούν ατάραχοι τη νόμιμη κλοπή που υφίστανται αναρίθμητα παιδιά, γυναίκες και άνδρες στα καπιταλιστικά κράτη και ακόμη περισσότερο στις αποικίες, ενώ καρπώνονται το μερίδιό τους από τη λεία. Υποστηρίζουν το σύστημα, καθώς πραγματεύονται με «επιστημονική» γλώσσα τη διδασκαλία της σοσιαλιστικής κοινωνίας δίπλα στα διάφορα προβλήματα των πολιτισμένων βιβλίων και περιοδικών και, αφού χρησιμοποιήσουν μια σκεπτικιστική φράση, επανέρχονται στην ημερήσια διάταξη.

Είναι γνωστό ότι η αστική τάξη μπορεί να «συζητήσει» για τα πάντα. Αυτή η δυνατότητα ανήκει στη δύναμή της. Γενικά, [η αστική τάξη] παρέχει ελευθερία της σκέψης. Μόνον όπου η σκέψη λαμβάνει μια μορφή που ωθεί άμεσα στην πράξη, όπου η σκέψη γίνεται «μη επιστημονική» στην ακαδημαϊκή σφαίρα, εκεί σταματά η βολή. Ο καθαρός σκεπτικισμός είναι ουσιαστικά μια έκφραση του γεγονότος ότι διατηρούνται τα όρια της θεωρίας. Το αντίθετο αυτού του σκεπτικισμού δεν είναι ούτε η αισιοδοξία ούτε το δόγμα αλλά η προλεταριακή πράξη. Αν ο σοσιαλισμός φαίνεται να στερείται αλήθειας, χρειάζεται μια περισσότερο απεγνωσμένη αποφασιστικότητα για να επαληθευθεί. Ό,τι αντιπαρατίθεται στον σοσιαλισμό δεν είναι οι τεχνικές δυσκολίες της διεκπεραίωσης αλλά ο εξουσιαστικός μηχανισμός των κυρίαρχων.

Όμως, αν ο σκεπτικισμός είναι φαύλος, η βεβαιότητα δεν είναι καλύτερη. Η ψευδαίσθηση της φυσικής αναγκαιότητας έλευσης της σοσιαλιστικής τάξης πραγμάτων δεν θέτει την ορθή δράση σε μικρότερο κίνδυνο από τη σκεπτικιστική δυσπιστία. Αν ο Μαρξ δεν έχει αποδείξει τον σοσιαλισμό, [εντούτοις] έχει καταδείξει ότι στον καπιταλισμό υπάρχουν εξελικτικές τάσεις, οι οποίες καθιστούν τον σοσιαλισμό δυνατό. Όσοι ενδιαφέρονται για τον σοσιαλισμό ξέρουν πού πρέπει να επιτεθούν. Η σοσιαλιστική κοινωνική τάξη πραγμάτων δεν παρεμποδίζεται από την παγκόσμια ιστορία, είναι ιστορικά δυνατή· όμως, δεν πραγματώνεται από μια εμμενή στην ιστορία λογική αλλά από ανθρώπους που είναι εκπαιδευμένοι στη θεωρία και αποφασισμένοι να βελτιώσουν τα πράγματα· διαφορετικά, δεν θα πραγματωθεί καθόλου.

Μετάφραση από τα γερμανικά: Γιώργος Στεφανίδης